

La memòria recuperada

Les condicions de postguerra eren dures. I el conseller d'Economia del Govern basc a l'exili, Agustín Alberro, ho tenia molt clar. El nou pis on s'havia instal·lat el Govern basc a París no donava per a gaire i calia fer espai per mantenir l'imprescindible i desfer-se del que era menys important. Alberro va decidir començar "la neteja" amb els papers que semblaven més empolgats, i va encarregar a Peru Ajuria que els cremés. No sabrem mai perquè Peru Ajuria va tenir la clarividència de salvar aquells papers de la foguera reorganitzadora, però el cert és que gràcies a ell tots aquells tretze paquets amb l'etiqueta "Catalanes" es van salvar. Sense aquest gest avui no coneixeríem la versió de la Generalitat dels darrers dies del Govern català i el

primer exili, amb episodis tan destacats com els Fets de Maig del 1937 o les discrepàncies entre els polítics catalans exiliats. Fins ara, aquesta part de la nostra història només es coneixia, bàsicament, a través de les memòries de membres d'aquells governs.

Des d'aquesta setmana el Museu d'Història de Catalunya mostra per primer cop aquests documents recuperats en l'exposició "Euskadi i Catalunya. Memòria compartida (1936-1940). El retorn dels arxius de l'exili", i més endavant és previst que l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC) faci accessible aquest material per via d'Internet. Per arribar fins aquí, però, els arxius no només es van haver de salvar de l'oblit i la pols, o del risc de convertir-se en cendra. També van fer un llarg recorregut.

Com cues de pansa hipervitaminades, així són els arxius que s'exposen aquesta setmana al Museu d'Història de Catalunya (MHC). Ideals per no perdre la memòria històrica. Fins a arribar als plafons i vitrines del Palau de Mar aquests documents han patit mil vicissituds, i fins i tot van estar a punt de ser cremats com a paper vell. Inclòs el que s'ha descrit com el darrer manuscrit de Lluís Companys.

Visita a Montserrat dels presidents català i basc el 24 de juliol de 1937. D'esquerra a dreta, el ministre sense cartera i delegat del Govern basc, Manuel de Irujo; el president de Catalunya, Lluís Companys; la seva dona, Carme Ballester, i el president basc, José Antonio de Aguirre.

El periple sencer d'aquests papers comença a Barcelona, passa per Agullana, París, Baiona, Artea i, ara de nou, Barcelona, per acabar finalment dipositats a Sant Cugat del Vallès, la seu de l'ANC.

Fugida a corre-cuita. Al final de gener del 1939, amb les tropes franquistes a punt d'entrar a Barcelona, el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys, i el seu govern en retirada, fugien cap a la frontera amb el poc patrimoni i documentació de la institució que havien pogut arrebregar. Van parar al mas Perxès, a l'Agullana (Alt Empordà), tan sols per agafar aire i alliberar una mica de pes de tot el que havien salvat. Des d'aquesta població al nord del Principat, van passar la frontera en direcció a França, això sí, després que ho fessin els representants del Govern de la República, i amb els diners que dies abans el Govern de la Generalitat els havia hagut d'entregar a canvi d'una promesa de gestió conjunta en el futur, que mai no es va acomplir.

A París, el Govern de la Generalitat va tenir diverses seus, però va anar concentrant les seves activitats a les oficines llogades del número 26 del carrer de la Pépinière, des d'on actuava com a Layetana Office. Allí bàsicament es van guardar els arxius de la secretaria particular del president Companys, dirigida per Joan Tauler, i documents d'Antoni M. Sbert, que fou conseller de Cultura, Governació i Assistència Social. A tot aquest material es va anar afegint la documentació generada a l'exili, especialment la tasca d'assistència als refugiats.

Però encara no havien pogut fer un respir, l'abril del 1940, quan les tropes de Hitler deixaven clar que anaven per a totes i que després de Dinamarca vindria Holanda, Bèlgica i França. Sbert va intentar organitzar l'evacuació aleshores, però no ho va aconseguir. Així, el 14 de juny, quan els nazis van ocupar París, amb prou feines feia dos dies que Sbert havia sortit de la capital francesa amb els darrers intel·lectuals catalans que fugien. Part dels arxius de la Generalitat es van dispersar en el nou èxode, alguns, pot ser que Companys mateix els enterrés o cremés, com diu l'historiador Josep Benet. Però les presses van fer que

El gràfic mostra els establiments d'Assistència Social de la Generalitat de Catalunya. El salconduït reproduït al costat està emès el 23 de maig de 1938 i correspon a un funcionari del Departament de Finances de la Generalitat, Francesc Magem Pockey. El document era vàlid per tot Catalunya.

AL C. DNS GENERALITAT DE CATALUNYA

molts papers quedessin a les dependències franceses de la Generalitat.

Ràpidament els edificis i oficines dels governs basc, català i de la República van ser confiscats i els funcionaris franquistes van començar-ne la inspecció. Aquells documents eren de vital importància per a Franco per dur a terme la repressió contra el Govern de la Generalitat, la República i el Govern basc.

Salamanca o Madrid. Els serveis consulars franquistes van concentrar tot el material que anaven requisant de catalans, bascos i republicans espanyols al número 11 del carrer Marceau, que havia estat propietat del Govern basc. Tot i que hi ha historiadors, com Agustí Colomines, que apunten als propis catalans com els que van dur els seus arxius a la seu basca abans de l'ocupació nazi, "ja que ells sí que tenien diners i estaven molt més ben organitzats que els catalans, recordem que van ser els que van acabar pagant la pensió a la dona de Companys".

El cas és que a l'11 del carrer Marceau hi havia de tota la democràcia exiliada i els funcionaris franquistes van anar-ho manipulant i empaquetant per enviar-ho a Salamanca o Madrid. Però els aliats

entraren a la capital francesa l'agost de 1944 i forçaren la fugida precipitada també de la policia franquista del número 11 del carrer Marceau. Probablement ja havien enviat part d'aquells documents a Espanya, però no tots. Quan els bascos van recuperar la seva seu van reprendre les activitats i fins van cedir diners i un espai a Joan Tauler per posar en marxa Solidaritat Catalana, per ajudar els exiliats. Encara és un misteri, però, si Tauler coneixia o no l'existència d'aquella documentació de la Generalitat.

Sigui com sigui, el 1951 el Govern basc va haver de traslladar-se, ja que Franco havia aconseguit que el Govern francès declarés la seu del carrer Marceau com a propietat de l'Espanya dictatorial. El Govern basc a l'exili, doncs, va perdre aquell edifici i es va traslladar al carrer Singer. Aquella nova seu, però, era molt més petita que l'anterior, i el conseller Alberro va decidir de fer-hi lloc, així, va estar a punt de cremar bona part d'aquesta història oficial de Catalunya.

Les gestions de Peru Ajuria van tenir èxit i va aconseguir que totes les caixes, inclosos els tretze paquets amb l'etiqueta "Catalanes", anessin a parar a la seu del Partit Nacionalista Basc (PNB) a l'e-

Trias Fargas [vinculada a CDC] i la Fundació Sabino Arana.” La segona va explicar a la primera la troballa i aquesta va consultar amb el Museu d’Història de Catalunya i hi van enviar els historiadors Hilari Ragner i Agustí Colomines a fer una primera inspecció.

El recorregut des d’aleshores fins a aquesta setmana ha estat el més tranquil d’aquest períple. La Fundació Sabino Arana dona els arxius al Govern basc, i aquest ho fa a la Generalitat, en un acte simbòlic el 9 de febrer de l’any passat, en el qual el lehendakari Ibarretxe va entregar el que es va anunciar com l’última carta de Lluís Companys.

Finalment, aquest dimarts, en un acte oficial al matí, el lehendakari farà l’entrega oficial de l’arxiu al president Pujol, i a la tarda s’inaugurarà l’exposició al Museu d’Història de Catalunya.

Un dels elements més importants del material retornat és el dietari de presidència de la Generalitat dels darrers anys de la República, així com les cartes de destacades personalitats polítiques i intel·lectuals a l’exili. També hi ha material referent a l’activitat cultural promoguda des del govern a París, així com llistes de refugiats dels camps d’internament de Catalunya Nord i les cartes que enviaven demanant ajuda i/o ser inclosos als vaixells que anaven a Amèrica. Per al director de l’Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Josep Maria Sans Travé, “de tots els arxius de la Generalitat republicana aquest és la joia de la corona. D’aquest període i de Presidència només sabem coses a través de les memòries de gent com Antoni M. Sbert, Carles Pi i Sunyer o Pere Bosch i Gimpera”. També Colomines atorga un valor molt alt a la documentació recuperada: “Aporta molta informació del desori de l’exili i la vida dels refugiats... Potser el més important és la darrera carta de Companys. I l’estudi de tot això farà canviar la visió idealista que s’ha tingut de l’exili.” A la importància històrica Josep Camps afegeix la política, en clara referència a uns altres arxius pendents de retorn, Salamanca: “El retorn dels arxius d’Artea demostra que la Fundació Sabino Arana, el PNB i el Govern basc han entès el que significa la unitat dels arxius, i que és a la Generalitat de Cata-

**Sans Travé,
director de
l’Arxiu Nacional:
“Dels arxius
de la Generalitat
republicana,
aquest és la joia
de la corona”**

**“Aporta molta
informació del
desori de l’exili
i la vida dels
refugiats. Potser
el més important
és la darrera carta
de Companys”, diu
Agustí Colomines**

lunya i a l’ANC a qui correspon mantenir junt aquest material.”

El Museu d’Història tindrà oberta l’exposició fins a l’1 d’abril. Passejant entre tanta memòria històrica cabdal, serà inevitable pensar en els altres arxius que queden per recuperar a Salamanca. Aquells lligalls no superaran la qualitat i els quilòmetres que han fet els que ara tornen, però de ben segur durant molt temps han acumulat la mateixa pols de l’oblit, encara que en el cas de Salamanca fos obligat. Només des de fa uns anys la polèmica ha estat oberta, amb un *returnus interruptus* inclòs. L’acte encara no s’ha clos, però, des d’aquesta setmana, ja tenim una part important del puzzle acabada.

Oriol Cortacans

xili, a la Villa Izarra de Baiona, que regentava el matrimoni Ander i Mari Barutia. Allí els paquets de París es van acumular als soterranis amb tota la documentació del PNB que arribava d’altres seus com Nova York o Londres o de polítics com Manuel de Irujo, fins a conformar uns 300 embalums. De nou l’oblit va fer que la pols s’acumulés sobre aquells munts de papers en espera de temps millors.

I els temps millors no van arribar fins no fa pas gaire. El 1992 la Fundació Sabino Arana, vinculada al PNB, va acabar l’edifici de l’Arxiu del Nacionalisme, a la població d’Artea. I a l’hora d’omplir-lo es va pensar, entre altres, amb Villa Izarra. Els tècnics d’Artea van començar a traslladar el material i va ser aleshores quan van veure que hi havia tretze paquets que corresponien a la Generalitat de Catalunya.

Paral·lelament, un gest polític va facilitar el contacte entre les parts, tal com explica el convergent Josep Camps, director general d’Avaluació i Estudis del Departament de Presidència: “El 1998 es va signar la Declaració de Barcelona entre CiU, PNB i BNG, i un dels comitès de treball era de fundacions, en aquest àmbit es van trobar la Fundació